

A történet folytatódik

Opponensi vélemény Pazár Béla: Klasszikus és modern DLA-dolgozatához

Golda János

építész, Budapest

A kortárs magyar építészetben ezek az értelmezési és átélési kísérletek azonban – objektív és/vagy szubjektív okok, munka vagy felkészültség hiánya miatt – sajnos csak nagyon keveseknek sikerülhetnek. Pazár Béla az egyik, akinek talán igen.

Kulcsszavak: nyelv, narratíva, valóság, építészeti mű

*„A teremtés bármilyen széles, ólnál is szűkösebb.
Innét odáig. Kő, fa, ház.
Teszek, veszek. Korán jövök, megkésem...”
(Pilinszky János: Elég)*

*„Az okos ember kősziklára építi a házát.”
(Hegy beszéd)*

Egyszerű kijelentő mondat – természetes hangsúllyal a kősziklán -, de az állítmány mégis fontosabb. Mit állítok? – hogy építi. Ki építi? - az okos ember. Mit épít? – a házát. A (saját) házát építi!

A szavak sorrendje - az angollal ellentétben - nem perdöntő a magyar mondatban, az állítmány van a jelentés súlypontjában tárgyas ragozású igeként, utána jön az alany és a többi: azt állítom, hogy építi a házát! A nyelvben rögzülő kollektív emlékezet zsigeri alapon őrzi egy közösség egymásra-utaltságban és aktivitásban rejlő túlélési technikáit. Az építés mindig megértéssel kezdődik, átéléssel végződik és továbbadással folytatódik.

Hogy hol, mikor, kinek, mekkorát, miért, miből, mennyiért, hogyan és milyen? – az már a mindenkori mesétől, a történet meghatározásától függ. Kérdés persze, hogy ki értelmezheti az adott helyzetet. A határozók és jelzők az építés térben és időben kibontakozó végtelen változatosságára utalnak. Nyelvet és építészetet ugyanis egyaránt emberek egy csoportjának közös leleménye, sorsa, hite, hiedelmei és viszonyai hoznak létre. Élő nyelv és valós építés közös gyökerekből táplálkozik. A dolgokat meg kell nevezni és meg kell ragadni, az elemeket viszonyítani kell egymáshoz és össze kell illeszteni őket, az emlékeket formába kell önteni és térbe kell állítani, a képzeletet érzékelhetővé kell tenni és tovább kell adni. Érzések, érintések, hangok, zajok, ízek, szagok, foltok, színek, fények, formák, anyagok, felületek, jelek, ritmusok, harmóniák, kompozíciók épülnek bele a házakba. A száj és az orr figyel, a szem és a fül játszik a térben, a kéz nyelve pedig a megcsinálás. Aki tényleg épít, az az anyaggal küszködve emlékezik és valamiképpen megkísérti a jövőt. Akkor is, ha nincs.

*„Kék, piros, sárga, összekent
képeket láttam álmaimban
és úgy éreztem, ez a rend –
egy szálló porszem el nem hibbant.
Most homályként száll tagjaimban
álmom s a vas világ a rend.
Nappal hold kél bennem s ha kinn van
az éj – egy nap süt idebent.”
(József Attila: Esmélet)*

A mindannyiunkat körülvevő álrationális „vas-világ” és irracionális „mikrochip-világ” kikezd elméletet és gyakorlatot egyaránt, az érvényes új paradigmák bizonytalanok és – biztos, ami biztos -egyelőre inkább homályban maradnak. A magyar nyelvvilág értelmezési lehetőségei mégsem reménytelenek. A középkori latin műveltség és világlátás hatása egészen a 19. századig elér, miközben a 18. században megszületik és fokozatosan kibontakozik a modern újkori magyarnyelvű narratíva. Ma már szinte anakronizmusnak tűnik Szentkirályi Zoltán egykori hivatkozása a modern európai nemzetek nyelvben gyökerező jellegzetes karakterológiájára, az angolok természettudományos gyakorlatiasságára és pontosságára, a franciák és olaszok szenvedélyes stílus- és forma-érzékenységre, a németek filozófiai mélységére. Szerinte a késésben levő magyar karakter a lírában tudott igazán kibontakozni, a modern magyar vers képes volt értelmezni és olvasóinak átélhetővé tudta tenni a 20. századot. Kérdés, hogy a modern utáni világot, a 21. századot meg tudja-e ragadni a mai slam-poetry nemzedék és képes-e megfelelő értelmezési keretet adni a valós idejű történéseknek. Ez a kérdés az építészetre is vonatkozik. A globális angoltól egyelőre tisztán kihallatszik az amerikai, brit, indiai, orosz, arab, vagy éppen magyaros dialektus, de a százával, ezrével kihalt nyelveké és nyelvjárásoké többé már soha.

*„mindenki gányol. I még a pszichológusok is csak próbálkoznak. II nem bírok jobb lenni. valamit mindig elhibázok.”
(Varga Mátyás: hallásgyakorlatok #37)*

Mégis minden tervezési feladatban megkísértjük a lehetetlent. A kortárs magyar építészetben ezek az értelmezési és átélési kísérletek azonban – objektív és/vagy szubjektív okok, munka vagy felkészültség hiánya miatt – sajnos csak nagyon keveseknek sikerülhetnek. Pazár Béla az egyik, akinek talán igen.

DLA-dolgozata is a praxisból és a megértés olthatatlan vágyából indítja a gondolkodást: „Az építészet egyik feladata éppen az, hogy felülírja a különböző ‘gyakorlati’ szükségességek álarcában jelentkező irracionálist, az időben gondolkozzon és érezzen.” (Pazár Béla: Klasszikus és modern, Bevezetés)

1. kép: Belső (1)

De vajon hogyan lehet ma időben gondolkodni és érezni?

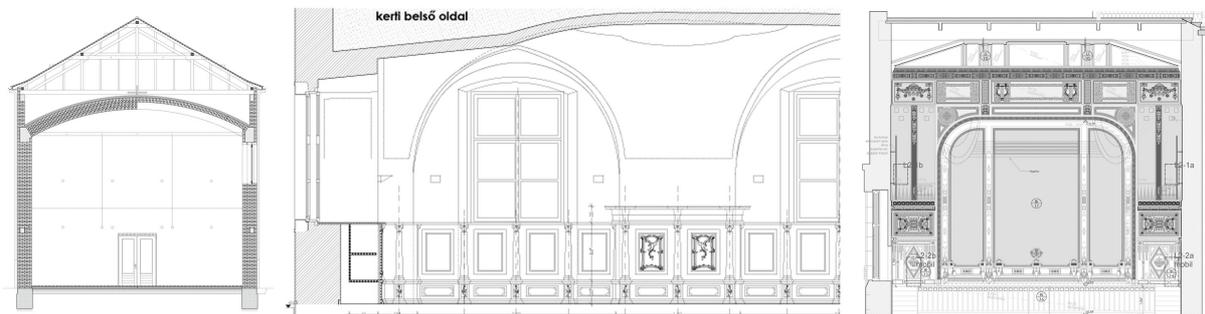
Rövid szubjektív kitérő szükséges itt közös miskolci múltunkról, a vasgyártás miatt Trianon, de főleg '45 után Kassa árnyékában aránytalanul felpumpált, egykor kies Szinva-parti kereskedővárosról. Béla itt született és nőtt föl, a belvárosi Luther-udvarban, Felvidékről elszármazott klasszikus műveltségű kisvárosi értelmiségi családban. Éppen abból a közegeből jött, ahol mi – a vele közösen eltöltött katonaság (ahol időnként Goethét olvasott németül) és az egyetemi évek után – modernista közösségi életforma-kísérletünket 1977-ben elindítottuk. Szimbolikus a helycsere: hagyomány és modernizáció, természetes és kényszeres megújítási kísérletek rosszul értelmezett, egymást kioltó ütközése, rendre mindkettő kárára.

Műegyetemi építészhallgatókként titkos álmokat szőttünk akkoriban egy elképzelt normális világról: alternatív közösségek, utazás, szabadság. A társadalom hagyományos életformáinak gyors és brutális felszámolása után nem nagyon látszott visszaút a régi világokhoz, a Nyugat messze volt, az ott kibontakozó új fogyasztói kultúra ellentmondásai még messzebb. Egy bezárt és ellenőrzött világ többé-kevésbé biztonságos keretei között mozoghattunk.

Közben pénzt és energiát nem kímélve folyt az Acélváros kiépítése, az értékes kisvárosi szövet és architektúra kíméletlen átépítése szocialista panel-metropolisszá. A város vezetői a súlyos építészhiány miatt kapva kaptak az alkalmon és letelepítették a csoportot, így jött létre a Miskolci Kollektív Ház. Ha egy durva iparváros kellős közepén is, a harminc idealista fiatal építész számára annál nagyobb kihívásként, egy egész generáció normális praxis utáni vágyát jelenítve meg. A hivatalos stílus-modernizmus

(1) Az opponenciát Pazár Béla három alkotásának képeivel illusztráljuk: a békásmegyeri evangélikus templom (tervezőtársak: Magyarai Éva, Polyák György; tervezés-megépült: 1998-2008), a sopronbánfalvai egykori karmelita kolostor átalakítása (tervezőtársak: Magyarai Éva, Polyák György; tervezés-megépült: 2007-2010) és a budapesti Zeneakadémia rekonstrukciója (tervezőtársak: Magyarai Éva, Potzner Ferenc; tervezés-megépült: 2003-2013). A képcsoportok tematikus téma-válogatások. A képek készítői: Hajdú József, Klein Rudolf, Magyarai Éva, Oravecz István, Pazár Béla.

kudarca és az új, globális, info-kommunikációs világekorszak beköszönte között egy évtizedre megállt az idő és a rendszerváltásig hagyta élni a különös kísérletet. Az utópiák világától fokozatosan közeledtünk a hely konkrét valóságához, de elérni sose tudtuk. Nem volt időnk felnőtté válni.

2. kép: Metszetek

Fontos itt idézni Pazár Béla 1988-as pesti kiállításunkra küldött, de általánosabb tanulságú üzenetét: *„Első pillanatban talán furcsa azt mondani, hogy a fiatal miskolci építészek a térrel foglalkozzanak. A tér, mint közvetlen életkeret, az építés, mint az emberek saját ügye. Nem általánosságban, nem előre megkomponált építészeti doktrína végrehajtása érdekében, hanem a táj, a helyzet, a résztvevők által nyújtott lehetőségekből építkezve. Ez a kiindulási alap, amelyre személyes felelősséggel terek építhetők, amelyek tartást adnak. Az építés mindig gyógyító terápia is. Ahol van hely, hogy épületet emelnek, ott mindig elindítható, kijavítható, befejezhető valami. A munkák nem egy agyonhasznált műveltséghez jéghegyként születnek. Forrásuk az európai tapasztalatokból és az ide-születettség tudatából fölnövő önmagunkra figyelés, amely együtt járhat ugyan félelmekkel, szorongásokkal, de mégis makacsul hisz abban, hogy itthoni életünkben minden ellenkező látszat ellenére, minden formátlanság és érzéketlenség dacára ott szunnyad a tisztesség és szépség lehetősége is. Itt van és nem kell máshonnan idehozni.”* (MÉ 1988/5, miskolci szám)

A Miskolci Építész Műhely a közös tervpályázatok során - az elveszett normalitást keresve - Bodonyi vezetésével gyorsan eljutott a konstruktivista indulástól a spontán és tervezett dolgok elemzésén keresztül az integrált környezetalakításig, a panel-humanizálásig, a kontextualizmusig és végül az eklektizáló posztmodernig.

Közben Pazár Béla a klasszikus modern hagyományt keresve – Molnár Péter Iparterves műhelyében dolgozva – két fontos házat épít Miskolcon, éppen a Kollektív Ház közelében: először a még kicsit bőbeszédű Szent Anna Plébánia Közösségi Házat, utóbb a már kiforrott Adeptus irodaházat. Mindkettőt ‘a dologhoz fűződő életviszony és előzetes megértés’ (Rudolf Bultmann) jegyében, annak a folyamatosságnak a biztos tudatában és gyakorlatával, amely Magyarországon azóta is egyre jobban hiányzik. Azt a Miskolcot építette tovább kortárs építészeti eszközökkel és magától értődő biztonsággal, ami lehetne (lehetett volna) a város az irracionális hazugságok, az önbecsapás és intellektuális restség nélkül.

„az újabb házakon már nincs is kémény. | ha háború lesz, ezekben mind megfagynak.”

(Varga Mátyás: hallásgyakorlatok #28)

3. kép: Részletek

De vajon mitől függ ma az épített dolgok formája? Pazár Béla vonatkozó kérdése úgy szól, hogy milyen házakat építünk mostanában. Jobbakat vagy rosszabbakat? Az építészet az összerakás egyszerű mozdulataiból eredt, de mindig valahogy az egészet akarta megragadni. Fontos volt, hogy mi mekkora, miből van, milyen nehéz és milyennek látszik. Fontos az egymáshoz kapcsolódó elemek anyaga, geometriája, formája, súlya, színe, a részletek illeszkedése, a használat. A kéz és a szem, a megcsinálás és az érzékelés iskolája volt, sok átéléssel, absztrakcióval és metaforával. Az építés fáradtságos munkája emlékképekre, tapasztalatokra, nemzedékek fölhalmozott tudására és képzeletére támaszkodott. Házunkat, környezetünket, városunkat lépésről lépésre, építés közben tanultuk, mint a nyelvet. A terek használati módját és a formák jelentését a közösség igazolta vissza nap mint nap, az életünk függött ettől. A közvetlen érzékelés szerepét azonban már jó ideje átvette a fogalmi gondolkodás, az értelmezés, a reflexió és a rendszerezés kényszere. Mindenki számára nyilvánvaló, hogy radikálisan új helyzet van, de a megértéshez különleges energiákat kellene mozgósítani.

Ahogy a globális nyelv szorításában egyre több holt nyelv lesz a földön, mostanában furcsa szerepcsere zajlik épített környezetünkben is. Az élet valóságos térbeli dolgai virtuális képekké merevednek, a képek pedig váratlanul asztrálttestet öltenek. Sokszor szedett-vedett utópiák kulisszái között találjuk magunkat és közben elvagyódás, melankólia lesz úrrá a szíveken, eltompítva ösztöneinket, természetes érzékelésünket, gyakorlati tudásunkat. Mindenkit fogyasztói szokások ejtenek rabul.

„akkor lett gyanús, amikor próbált lebeszélni. hogy ne akarjak bemenni, mert az egész város múzeum. || hogy én is az vagyok, meg ő is.”

(Varga Mátyás: hallásgyakorlatok #30)

Tudjuk, hogy a legkisebb építmény is megváltoztatja a környezetét. A mai tárgyözönben és túlépítettségben óhatatlanul szükség van megkülönböztetésre. Jelentéskényszer van. Amit nem lehet észrevenni, az nincs. Egyszerre kell illeszkedni és változtatni. Beleolvadni, mégis kitűnni. Szegénynek mutatkozni és belül gazdagnak maradni. A tervezés és létrehozás hosszú, sok résztvevős, konfúz folyamatában a forma bújócskázik, alakoskodik, felbukkan, eltűnik, átváltozik, felforrósodik, aztán kihűl. Nagy kitartás kell a megszelídítéséhez. Szerencsére az építészet lassú műfaj, a házak türelmesen várják megismételhetetlen egyedi sorsuk beteljesedését.

4. kép: Udvarok

„legjobban a mozgólépcsőn. szerintem legalábbis. ahogy se nem gyorsan, se nem lassan. jönnek szembe a másik irányból. és megnéz mindenki mindenkit.”

(Varga Mátyás: hallásgyakorlatok #5)

Az Új Magyar Építőművészet Vámos Dominika szerkesztette Arc című mellékletének negyedik tematikus száma (2000. febr.) egyetlen „megtalált ház”-ról szól, de igazából a 20. századi építészeti modernizmus eltorzult és pontatlan fogalmait értelmezte újra. Az Ivánka András által 1963-ban tervezett, korábban nem kanonizált, sőt a szakma számára teljesen ismeretlen győri orvosi klubház bemutatásához és értelmezéséhez kapcsolódva Pazár Béla akkor 'érdekes' és 'érdektelen' építészetről beszélt. Liebeskind berlini múzeumának koncepcióját, a telefonkönyv-címekből randomizált kétdimenziós Dávidcsillag egy-az-egyes épületmakettjét, mint nagyon 'érdekes' házat hasonlította össze Ivánka klasszikusan modern, ám a közvélemény számára teljesen 'érdektelen' épületével. Az előbbi mű információs jelentés-kényszerét és illusztratív jellegét szembeállította az építés bonyodalmaival, titkaival, kínjaival és szépségével ma is drámai érzékletességgel közvetítő győri alkotással (amit persze azóta is fenyeget a bontás veszélye).

„ha már elment mindenki, jönnek a magasnyomású slagokkal. hajnalban vagy éjjel. || hogy lehet ugyanaz egy másik helyen ennivel olcsóbb?”

(Varga Mátyás: hallásgyakorlatok #2)

Ezzel párhuzamosan, az ezredvég különleges hangulatában és a végletesen kieleződő nemzetközi értelmezési versenyben a természet-elvű, külső meghatározottságú, klasszikusan zárt struktúrájú (jó, igaz és szép) építészeti mű helyére radikálisan új építészet-magyarázatok sora jelentkezett be:

„...a kezdet és a végcél végének fölvetése egyet jelent az értékek eredetének és végpontjának végével, a kreativitás másfajta, 'időtlen' terének fölvetésével. Ez olyan 'időtlen' tér a jelenben, amely független mind az ideális jövőtől, mind pedig az idealizált múlttól. A jelen építészete úgy értelmezhető, mint egy alkotó folyamat, amely mesterséges múltat és jövőtlen jelent hoz létre. Egy többé-nincs jövőre emlékeztet.” (Peter Eisenmann: A klasszikus vége: A kezdet és a vég vége, 1984.)

A építészet hagyományos, képként való megragadása helyett a tömegalakítás közvetlen aktusának 'szöveggként' való követéséről, egyfajta elitista nyom-olvasásról van itt szó.

Pazár dolgozatának „Kezdet és megértés” című záró fejezetében így reagál erre a fordulatra: „A poszt-strukturalizmus és dekonstruktivizmus a nyelv struktúrájának

folyamatos felülvizsgálatát szorgalmazta abból a meggondolásból, hogy az újra és újra intézményesülő értelem - a logosz - rendre elfedi a nyelv 'valódi' struktúráját és ezzel a megismerés lehetséges útjait. Ez az igény azt feltételezi, hogy létezik az értelmén túli, az értelmezéstől független nyelvi struktúra, amelyet az egyén szubjektív akarata újra és újra felfedhet. Az ilyen dekonstrukció - kimondatlanul - a 'valódi', az 'igaz' tudásának metafizikai igényével lép fel, és valójában mindig újabb és újabb nyelvi kinyilatkoztatásokba torkollik. Hasonló ellentmondáshoz vezetett a modern nyelvanalitikus filozófia fejlődése is, amely kezdetben ugyancsak azt feltételezte, hogy létezhet a nyelvtől független, tehát nyelven kívüli 'objektív' értelem-kritérium... A természetes nyelven kívül létező ilyen ideális értelem-kritérium feltételezése itt is - ki nem mondott - metafizikai mozzanat, mert a nyelvben foglalt állítások csak az emberi kommunikációk hagyományaiban nyerhetnek értelmet."

Pazár Béla gondolatai mögött ott az életmű a miskolci házaktól a békásmegyeri evangélikus templomon át a Sándor-palota és a Zeneakadémia rekonstrukciójáig. Mondanivalójának lényege tervezés és építés, elmélet és gyakorlat, értelmezés és praxis mesterségesen megbontott egységének visszaállítása, az építés klasszikus és modern közösségi funkcióinak újraértelmezése a megismerés, megértés és átélés valós érzéki eszközeivel. A huszadik század meghatározó nyugati gondolkodóival folytat egyenrangú párbeszédet, miközben minden idegszála ide köti. Eltökélten épít egy már alig létező, normális Magyarországot és ezt a tudást közvetíteni is akarja: „Amikor valamit változatlanul adunk tovább, vagy azt hisszük, hogy ex-nihilo, a semmiből hoztunk létre valamit, egyaránt a múlt foglyai maradunk. Az első esetben tudunk róla, valamilyen meggondolásból, vagy jobb híján tesszük, amit teszünk, a másodikban öntudatlanul és észrevétlenül. A hagyomány sohasem norma, hanem a megértés közege, amelyben mindig szükségszerűen benne vagyunk.” (Pazár Béla: *Klasszikus és modern*, 1. fejezet, *Hagyomány*)

5. kép: folyosók

A rendszerváltoztatás alapjaiban dúlta fel az amúgy is megzakkant itthoni építész-tervezői infrastruktúrát és felkészületlenül lökte az építészeket a szabad vállalkozás viharos vizeire. A kilencvenes évtized zavaros próbálkozásai után lassan felnőtt egy új, ütőképes, a nemzetközi porondon is eligazodó nemzedék. Közben azonban észrevétlenül az építészet divattá, a ház tárggyá, a település szabályozási tereppé, a forma képzőművészetté, a homlokzat technikai csomagolássá vált. A mindent meghatározó új információs világ, a nyomtatott és online sajtó alapvetően másképp néz az építészetre, mint az előző korok bármelyike. A virtuális térben és közösségi médiákban otthonosan mozgó, bonyolult kapcsolati hálót építő kortárs építésznek valószínűleg újra kell tanulnia az érzékelés, a jelenlét művészetét. Meg kell értenie, hogy mi történik velünk, hogy mi az építészet új 21. századi paradigmája.

„Itt lakott kétségtelenül.
Látod? Látom.
A mi fiúnk.
Úlj az abkakba, nézd a házakat,
aztán a szobát, falakat,
a jégveremnél hidegebb
éléskamrát, mosdóhelyet.
Most pedig induljunk haza.”
(Pilinszky János: A tékozló fiú keresése)

6. kép: Skicc a Zeneakadémia rekonstrukciójának kezdetén